

УДК 930.8594 (477.7):336.789 «1920»

*Юрій Капарулін**

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЛОТЕРЕЙНОЇ КАМΠΑНИЇ ТЗЕТ 1927–1928 рр. В ХЕРСОНСЬКІЙ ОКРУЗІ

У статті йдеться про регіональні особливості організації та проведення першої Всесоюзної ТЗЕТ-лотереї 1927–1928 рр. на території Херсонської округи та її значення для справи переселення єврейського населення СРСР «на землю».

Ключові слова: лотерея, ТЗЕТ, «єврейське питання» в СРСР, єврейські аграрні поселення.

Окреслена тема актуалізується тим, що процес побудови громадянського суспільства в Україні має спиратися на історичний досвід відповідної суспільної активності, зокрема – діяльність громадських організацій. Крім того, Україна як багатонаціональна держава має реалізовувати основні засади національної політики, зокрема через вивчення історії національних меншин, що мешкають на її території.

З середини 1920-х рр. радянська влада розпочала великий проект вирішення «єврейського питання». Його суть зводилася до «соціалізації» єврейського населення СРСР через залучення до фізичної праці на підприємствах та в сільському господарстві. Зокрема, за 10 років, передбачалося переселити «на землю» півмільйона євреїв. Для цього було виділено земельні фонди на Півдні Україна (Херсонська, Криворізька, Первомайська та Запорізька округи), у Північному Криму та Приамур'ї (Біробіджан).

Для реалізації переселенської кампанії було створено Комітет по земельному облаштуванню єврейських трудящих (КОМЗЕТ) та, формально,

*Кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та історіографії Херсонського державного університету.

Ю. Капарулін. Особливості організації та проведення лотерейної кампанії ТЗЕТ...

громадську організацію Товариство по земельному облаштуванню трудящих євреїв в СРСР (ТЗЕТ) [8].

Історія діяльності КОМЗЕТу та ТЗЕТу попередньо висвітлювалася в працях вітчизняних та закордонних учених, зокрема В. Доценко, М. Журби, Ю. Капаруліна, В. Левітанського, І. Озерянської, С. Поддубної, В. Рахіліна та ін. Враховуючи те, що тема лежить в площині історії єврейських аграрних поселень в СРСР, її історіографія може бути суттєво розширена, однак вважаємо, що це є предметом окремого дослідження.

Амбітний проект переселення євреїв потребував значних коштів, яких радянська влада на той час у повній мірі не мала. Тож, перед КОМЗЕТ та ТЗЕТ було поставлено завдання пошуку джерел фінансування переселенської кампанії та подальшого облаштування євреїв-землеробів. Один з керівників Всесоюзного ТЗЕТу, працівник Євсекції при ЦК ВКП(б) Х. Фінкель, вбачав у створенні ТЗЕТу, перш за все, саме вирішення питання фінансової сторони переселення. За його підрахунками для втілення програми єврейського переселення в життя необхідно було 60 млн. крб., з них 15 млн. виділяли іноземні товариства, 10 млн. – уряд, 5 млн. – власне переселенці, залишалося знайти 20 млн. крб. Саме цю суму мало відшукати товариство для розвитку єврейських колонізаційних процесів у СРСР. Отже, ТЗЕТ мав стати вагомим фінансовим донором для втілення в життя програми компартійних органів. На товариство радянські органи влади перекладали пошук економічних партнерів, фінансових благодійників серед світового єврейства тощо. Зрештою, їм вдалося заручитися підтримкою світового єврейського співтовариства, зокрема через співпрацю з Агро-Джойнт [5, с. 80].

Іншим, значним фінансовим проектом стала лотерейна кампанія ТЗЕТу. В умовах політики коренізації та боротьби радянської влади з антисемітизмом, було розгорнуто цілу кампанію з популяризації єврейської культури та закликами допомагати євреям СРСР, що вирішили розпочати трудову діяльність. Через загальносоюзну лотерею всі охочі громадяни СРСР мали

Ю. Капарулін. Особливості організації та проведення лотерейної кампанії ТЗЕТ...

можливість допомогти та підтримати переселенців. Зрештою, 15 липня 1927 р., Народний комісаріат фінансів СРСР затвердив умови проведення лотереї [9].

Загалом, упродовж 1928–1933 рр. відбулося п'ять розіграшів лотереї. Кошти, отримані від першої лотереї 1928 р., в основному мали піти на облаштування колоній в Україні та Криму. Це був найбільш успішний період колонізації, коли взаємодія влади, переселенців, громадськості та закордонних спонсорів йшла гармонійно. Однак, дохід від лотереї не став рятівною силою, на яку розраховували організатори. Значна частина коштів осіла у бюджетних кишнях та була витрачена на пропагандистські заходи [9].

З 1 млн. білетів (вартістю 50 коп. за одиницю), що були надруковані для першого розіграшу, понад половину (502000 од.) запросили для розповсюдження українські відділення ТЗЕТу. Серед головних виграшів лотереї були оголошені: дім-квартира (або еквівалент 10000 крб.), 45 облігацій займу 1926 р. (або 5000 крб. (1 виграш)), 2 поїздки до Америки (або 2,500 крб.), 3 земельні господарства (або еквівалент по 1,200 крб.), 2 закордонні кустарні майстерні (або еквівалент по 2000 крб.), двотижневі поїздки до єврейських землеробських поселень Криму чи Херсонсько-Криворізького району (або еквівалент по 200 крб.) і понад 2000 інших цінних призів. Всього за виграшами першої лотереї було виплачено 33116 крб. Чистий дохід, переданий Центральному правлінню ТЗЕТ, склав 365582 крб., з них 141863 крб. виділили на посилення роботи республіканських і місцевих відділів ТЗЕТу. Загалом, за 5 лотерейних кампаній, було зібрано понад 5 млн. крб. [9; 10; 11]

По всьому Радянському Союзу існували регіональні особливості проведення лотереї, що відбилися у документообігу місцевих відділень ТЗЕТ. Зокрема, про початок організації першої лотерейної кампанії у Херсонській окрузі довідуємося з документів Херсонського відділення ТЗЕТу, що зберігаються у Державному архіві Херсонської області.

Билет первой Всесоюзной ТЗЕТ-лотереи [7].

На 1 травня 1927 р. кількість членів ТЗЕТу на Херсонщині складала приблизно 1300 чол. (1000 чол. в місті та 300 чол. в районі). Існувало два районних відділення в Каховці та В. Сейдеменусі. За станом на 1 травня 1927 р. у касі Херсонського відділення було 200 крб. Це означало, що фінансові, а тому й загальні можливості відділення були обмеженими і лотерея мала дещо виправити становище, адже за її умовами, місцеві відділення залишали собі 10% від виручки з реалізованих білетів [2, арк. 46].

Лотерею, як засіб покращення матеріального становища відділень ТЗЕТ, почали розглядати на місцевому рівні ще у 1926 р. Так, у зверненні Херсонського ТЗЕТу до Президії Окружного виконавчого комітету йдеться про надзвичайно скрутне становище осередку, що не дозволяє в повній мірі реалізовувати поставленні перед ним завдання: *«Херсонське відділення ТЗЕТу зараз переживає тяжку матеріальну кризу, у зв'язку з загальною кризою, що зараз відчутна у нашому місті і через що, значно гальмується та велика робота, яку має виконувати ТЗЕТ серед переселенців, як от: підняття культурного рівня переселенців, шевство над хатами-читальнями, розповсюдження літератури, відкриття сільськогосподарських бібліотек, встановлення зв'язків з земляцтвами,*

Ю. Капарулін. Особливості організації та проведення лотерейної кампанії ТЗЕТ...

деякі види конструктивної допомоги переселенцям у формі тимчасової індивідуальної допомоги на невідкладні господарські потреби в період кризи і, зрештою, дім переселенців зараз на початку весни вимагає великого ремонту і деякого дообладнання меблями і постіллю. По дому переселенців буде надано окремий кошторис та окрему інформацію про його стан, Правлінням дому переселенців, тому як останній вважається і будинком Виконкому. У зв'язку з усім вищесказаним, ми змушені шукати кошти для всієї нашої оперативної роботи. Одним з джерел цих коштів, що міг би поповнити дефіцит ТЗЕТу може бути безпрограшна лотерея, що могла б дати до 2000 карбованців. Чимало відділень ТЗЕТу дозволи на лотерею отримали і поповнили власну касу двома-трьома тисячами карбованців.

Беручи до уваги все вищевикладене Правління ОЗЕТу клопоче перед Президією Окрвиконкому про дозвіл на безпрограшну лотерею. Лотерею розраховано на 10.000 виграшів по 30 коп. білет, всього на суму до 3000 карбованців. Чистий прибуток від лотереї розрахований на 1500 карбованців. Докладний план лотереї з отриманням дозволу буде надано» [3, арк. 77]. Таким чином, з середини 1920-х рр. проведення лотереї стає альтернативою традиційній формі здобуття благодійних коштів, – кружечного збору, ще до початку загальносоюзної кампанії.

Основними справами з організації першої Всесоюзної ТЗЕТ-лотереї в Херсоні займалися Голова херсонського ТЗЕТу Аронов (розрахував та замовив 10000 білетів) та член правління (секретар) Лернер, який відповідав за скликання лотерейного комітету. Зокрема, Лернер тримав зв'язок з центром у Москві, куди писав наступне: «У відповідь на Ваш лист від 20.08.1927 р. за №3195 повідомляємо, що нами зараз обрано лотерейний комітет, який вже розпочав роботу. За розверсткою УкрТЗЕТу ми маємо розповсюдити 15000 білетів. Вважаємо цю суму дещо завищеною. Однак 10000 білетів ми безумовно розповсюдимо. На перший час нам необхідно 5000 білетів, котрі просимо вислати за адресою Херсонського відділення ТЗЕТу. Вислати ці

Ю. Капарулін. Особливості організації та проведення лотерейної кампанії ТЗЕТ...

білети на ім'я голови вважаємо не зовсім зручним, адже особа, що очолює Лотерейний Комітет працює у нас на громадських засадах і може як раз на момент відправки білетів бути у від'їзді. У будь якому разі ми Вам його адресу повідомляємо: Херсон. Швейпром – Завідувачу і Голові Лотерейного Комітету т. Карасьову... Підписані лотерейні листи у кількості 120 шт. за №1981-2040 і 7966-8025 отримали. Ми їх спробуємо використати для Округи...Просимо швидше надсилати білети, адже на них зараз великий попит» [4, арк. 11].

Однак, початковий попит на білети зменшувався і у зверненні Голови лотерейного комітету до його членів 11.09.1927 р. наголошувалося на тому, що розповсюдження, покладених на Херсонське відділення, 15000 тис. білетів (скорочення розверстки не дозволили) є надзвичайно важкою справою [3, арк. 39].

Перше засідання Лотерейного Комітету в Херсоні відбулося 23.08.1927 р., на ньому були присутні Карасьов, Аронов, Крімкер, Лефіль, Цукерман, Лернер та Майер. Було вирішено обрати: Головою – Карасьова, Заступником Голови – Гоберга та Секретарем – Лернера. Своєю першочерговою справою члени комітету визначили проведення мітингу, присвяченого проведенню лотереї. Також, передбачалося використовувати всі збори профспілок і кустарів міста для інформування з приводу лотереї. Для ще більшого залучення громадськості до участі в лотереї було вирішено влаштувати концерт. Також, було прийнято рішення зібрати жіночий актив і поставити питання про участь жінок в лотерейній роботі й відправити телефонограми в усі союзи про необхідність поставити питання з лотереї. Щодо роботи на рівні округи, було визначено зв'язатися з ТЗЕТівськими осередками і ТЗЕТівським активам з питання про обрання лотерейних комісій і через них провадити операційно роботу по лотереї. Білети надсилати до сільськогосподарських товариств. Вирішили два рази на тиждень скликати президію і раз на два тижні Лотерейний Комітет [4, арк. 10].

Таким чином, у серпні 1927 р. Херсонське відділення активно підключилося до робіт з організації лотерейної кампанії. Утім, в

Ю. Капарулін. Особливості організації та проведення лотерейної кампанії ТЗЕТ...

інформаційному зведенні УкрТЗЕТу за липень-серпень 1927 р. відзначалося протилежне: *«На днях вже починається розсилка агіт-матеріалів і білетів на місяць. З українських відділень ТЗЕТу, не дивлячись на циркулярні листи, роз'яснення, окремі повідомлення УкрТЗЕТу, 12 окрвідділень (Умань, Херсон, Вінниця, Конотоп, Маріуполь, Мелітопіль, Превомайськ, Проскуров, Запоріжжя, Кривий Ріг, Коростень і Лубни) ніяких даних про роботу з приводу лотереї ні до ЦПО ні УкрТЗЕТу не надсилали. У нас є підстави вважати, що у більшості цих відділень нічого не робиться у цьому відношенні. Це підтверджується і тим, що від інших 27 відділень мається доволі розгорнутий матеріал про проведення підготовчої роботи з ТЗЕТ-лотереї»* [4, арк. 18].

Про умови отримання та розповсюдження лотерейних білетів в Херсонській окрузі можемо дізнатися з листа, що надійшов до Херсонського ТЗЕТу з Москви від Заступника Голови Лотерейного Комітету на початку вересня 1927 р. У ньому повідомлялося, що в Херсон відправлено авансом 15% (замість раніше запланованих 10%) замовленої розверстки, всього 2250 білетів на суму 1125 карбованців. Цю суму було внесено у дебет рахунку Херсонського відділення. Білети призначалися для розповсюдження у місті та в районі загалом. Лист супроводжувався інструкцією: *«білети мають розглядатися як цінні папери, а тому мають зберігатися в абсолютно безпечних місцях і надсилатися цінними або замовними бандеролями (при посилках до 10 штук)... Необхідно також вести облік, які номери білетів надсилаються до яких пунктів. Розрахунок по цим білетам з вищими райорганізаціями Ви маєте здійснити безпосередньо, причому, утім, звертаємо Вашу увагу, що реальний розрахунок (інкасацію грошей) має бути по цим білетам виконано Вами з ними і нами з Вами лише наприкінці всієї лотерейної кампанії, тому як по схемі нашої організації виручка з авансової партії білетів має дати нашим організаціям оборотні кошти для викупу з місцевих зберкас подальших партій білетів»*. Заступник Рашкес, також, наголошував на тому, що розсилка

Ю. Капарулін. Особливості організації та проведення лотерейної кампанії ТЗЕТ...

білетів на місця через зберкаси затримується лише через відсутність у центру адрес районних організацій і кінцевих розгортки по районах, а тому всі організації, що не надіслали цих відомостей мають вкрай поспішати, адже відсутність інформації гальмує і зриває роботу не лише по Херсонській окрузі, але й СРСР загалом, адже центр до Головного Управління зберкас має здавати білети для всього СРСР одночасно» [4, арк. 21].

Інші документи свідчать про скрутне становище, не лише місцевих відділень, а й центру ТЗЕТу. На початку вересня 1927 р. до Херсонського ТЗЕТу надійшло повідомлення з Москви про те, що йому надіслано 215 плакатів для розповсюдження по всій окрузі. У центрі наголошували на тому, аби піклуватися, щоб всі відділення в районі, де знаходяться єврейські землеробські поселення, мали хоча б по одному плакату. Одночасно вказувалося: *«З плакатом просимо обходитися економно, частину його, можливо, резервувати на більш пізній строк, бо у нас немає впевненості, що їх вдасться випустити ще другий плакат» [4, арк. 15].*

Вище описана критика роботи Херсонського відділення у подальшій переписці з центром змінюється підвищенням рівня довіри. У вересні 1927 р. з лотерейного комітету надійшла телеграма з повідомленням про те, що для Херсонського відділення робиться виключення і підвищено аванс лотерейних білетів до 25%. Іншим свідченням організованого проведення лотерейної кампанії Херсонським відділенням ТЗЕТу є лист до всіх окружних відділень ТЗЕТ в Україні. Зокрема, у ньому зазначалося наступне: *«На жаль, ми маємо відзначити, що крім трьох крупних відділень Києва, Одеси та Харкова, лише Глухів, Херсон і Шепетівка надали самі заявки на білети більш-менш відповідні розмірам цієї роботи. Інші ж 10-12 заявок, з досі надісланих, значно завищені» [4, арк. 34].* Отже, при оформленні заявки далеко не всі врахували такі моменти, як прибуток окружного відділення, загальну чисельність населення, потужності округи, стан ТЗЕТ роботи в окрузі, об'єктивні можливості

Ю. Капарулін. Особливості організації та проведення лотерейної кампанії ТЗЕТ...

проведення кампанії такого роду у своїй місцевості, кількість районних відділень тощо.

Про розподіл лотерейних білетів для реалізації у Херсоні дізнаємося з протоколів засідань Лотерейного Комітету, зокрема від 11 вересня 1927 року. Тоді постановили розподілити 1050 білетів наступним чином: Кусткреду – 500 білетів, Швейпрому – 100, Ринкому – 200, Хлібпродукту – 100 та 150 білетів відправлено до Каховського відділення. В свою чергу, Голова Каховського відділення ТЗЕТу у листі від 16.09.1927 р. повідомляв про те, що у зв'язку з важким торгівельно-економічним становищем та прогнозованим недородом, відділення може взяти на себе розповсюдження тільки 300 білетів лотереї [1, арк. 67]. Хоча, судячи з вищенаведеного розподілу партії білетів, Херсонське відділення планувало реалізувати через Каховку більше. Також, на засіданні було вирішено скликати жіночий актив і доручити члену лотерейного Комітету Майеру взяти на себе ініціативу по розповсюдженню білетів і покласти на нього відповідальність за збір коштів, отриманих від їх реалізації. Лефіль мав організувати мітинг, присвячений лотереї. В свою чергу, Карасьов мав домовитися з Банком і кредитними закладами узяти білети на комісійних засадах. Крім того, кожному членові Комітету під особисту відповідальність доручено продати 100 білетів. Про деякі заходи, зокрема, про відкриття продажу білетів в кредитних комітетах та Лотерейному Комітеті ТЗЕТ, було повідомлено через пресу [4, арк. 48].

Попри намагання членів Херсонського лотерейного комітету, реалізувати поставлену зверху розверстку у 15000 білетів так і не вдалося. Станом на 12 травня (напередодні розіграшу лотереї), у Херсонському відділенні ТЗЕТу актом було зафіксовано 1434 непроданих білети на суму 717 крб. [3, арк. 54-55].

Таким чином, проведення Всесоюзної лотереї-ТЗЕТ на Херсонщині розпочалося з активного, виваженого включення в роботу Херсонського відділення ТЗЕТу, що створив місцевий лотерейний комітет. Через продаж лотерейних білетів регіональні відділення мали можливість не лише сприяти

Ю. Капарулін. Особливості організації та проведення лотерейної кампанії ТЗЕТ...

заявленій лотерейною кампанією меті, а й дещо покращити своє матеріальне становище, що було скрутним по всій структурі організації.

Загалом, лотерейна кампанія стала важливим мобілізаційним заходом, що закликав населення СРСР підтримати проект єврейського переселення в сільську місцевість для ведення господарства і дав вагомий матеріальний внесок у реалізацію цієї справи. Однак, проголошені цілі не завжди відповідали результатам лотерейної кампанії, як і політика радянської влади по відношенню до євреїв-землеробів, що потребує окремого, більш ширшого, дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний архів Херсонської області (далі – ДАХО). – Ф. Р-488. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 67.
2. ДАХО. – Ф. Р-488. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 46.
3. ДАХО. – Ф. Р-488. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 39, 54-55, 77-78.
4. ДАХО. – Ф. Р-488. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 9-11, 15, 18, 21, 34, 38.
5. Журба М. А. Шестикутна зірка над полем : Життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20–30-ті роки ХХ століття) : Монографія / М. А. Журба, В. О. Доценко. – К. : «МП Леся», 2005. – 230 с.
6. Капарулін Ю. Діяльність Каховського відділення ТЗЕТ у 1925–1927 рр. / Ю. Капарулін // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції «Минуле і сучасність : Херсонщина. Таврія. Каховка» (16–17 вересня 2016 р.) / Упоряд. М. В. Гончар. – Каховка-Херсон : Гілея, 2016. – С. 60–62.
7. Лотерейні білети ТЗЕТ // Азарт в СРСР [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу : <http://www.azartvssr.ru/index.php?page=lotereya-ozet>
8. Левитанский В. Всесоюзная лотерея ОЗЕТ / В. Левитанский // Харьковский музей Холокоста. – [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу : <http://holocaustmuseum.kharkov.ua/didgest-e/didgest-2002/2-2002/loterry.html>

9. Озерянская И. Играем в «великое переселение» / И. Озерянская // Мигдаль. – [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу : <http://www.migdal.org.ua/times/58/5278/>

10. Поддубна С. Реалізація проекту ОЗЕТ на Криворіжжі / С. Поддубна // Музей Михаила Мармера. – [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу : http://jewish-museum-marmer.dp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=363:2015-03-29-13-19-30&catid=6:2011-06-02-03-37-08&Itemid=9

11. Рахилин В. Лотереи ОЗЕТ / В. Рахилин // ОПТ-ОЗЕТ. – [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу :

<http://www.ozet.ort.spb.ru/rus/index.php?id=1482>

В статье рассмотрены региональные особенности организации и проведения первой Всесоюзной ОЗЕТ-лотереи 1927–1928 гг. на территории Херсонской округи и ее значение для процесса переселения еврейского населения СССР «на землю».

Ключевые слова: лотерея, ОЗЕТ, «еврейский вопрос» в СССР, еврейские земледельческие поселения.

This article is devoted to the regional characteristics of the first All-Union TZET lottery-1927–1928 in Kherson province and its relocation to the case of the Jewish population of the USSR «on the ground». In the mid-1920s, the Soviet government launched a major project of solving the "Jewish question." The essence was to «socialization» of the Jewish population of the USSR by engaging in physical labor in enterprises and agriculture.

In particular, it was supposed to move «on the ground» half a million Jews in 10 years. Land funds were given in southern Ukraine for this (Kherson, Krivoy Rig, Zaporozhie and Pervomayskaya districts), in North Crimea and the Amur region (Birobidzhan).

For the realization of the resettlement campaign Committee on the land construction of Jewish workers (KOMZET) was created and, formally, NGO Society for land construction of Jewish workers in the USSR (TZET), which, in particular, organized lottery campaign.

Keywords: lottery, TZET, «Jewish question» in the Soviet Union, Jewish agricultural settlements.